

Свірська Ж. М.

кандидат філологічних наук, доцент,
КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет»

ДОСЛІДЖЕННЯ СВИТОГЛЯДНИХ ПОЗИЦІЙ АВТОРА ЯК ЗАСІБ ВПЛИВУ НА ОСОБИСТІСТЬ ШКОЛЯРА

У статті йдеться про особливості використання на уроках літератури документальної спадщини українських письменників як важливої тематико-естетичної та етичної ділянки їхнього творчого набутку. Мемуаристика, застосована на уроках творчої біографії, значно скорочує відстань між письменником і читачем, допомагає «впритул» наблизитися до автора, побачити його як людину, відчувати епоху, у якій жив митець, зрозуміти перебіг суспільних подій.

Ключові слова: автор, читач.

Статья раскрывает особенности использования на уроках литературы документальных источников как важного тематико-эстетического, этического творческого наследия украинских писателей. Мемуаристика, которая используется на уроках творческой биографии, значительно сокращает расстояние между писателем и читателем, помогает «вплотную» приблизиться к автору, увидеть его как человека, почувствовать эпоху, в которую жил мастер слова, понять движение общественных событий.

Ключевые слова: автор, читатель.

The article refers to the particular use dedicated to documentary heritage of Ukrainian writers as an important thematic and aesthetic, ethical areas of their creative achievements on the literature lessons. Memoirs being applied at the lessons of artistic biography, greatly reduces the distance between writer and reader, helps «closely» approach to the author, see him as a man, feel the epoch when an author lived to understand the course of social events.

Key words: author, reader.

Методика української літератури – це постійний пошук прийомів осягнення творчості національних письменників, тому уроки вивчення творчої біографії – ланка в системі педагогічного впливу на школярів. Цій проблемі методисти приділяли чи не найпильнішу увагу. Підготуватися до змістовного уроку допомагають праці Олександра Галича. Зосібна, можливості використання письмен-

ницьких мемуарів на різних етапах уроку української літератури показує «Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи» [Галич 2001: 246]. Виняткову допомогу дають добірка уривків з мемуарної літератури, настанови науковця в статті «Мемуари на уроках української літератури в школі» [Галич 2005: 4–7].

Проте спостереження показують, що вивчення біографії письменника – одне із найважчих завдань для учителя. У радянському літературознавстві інтерпретація творчої біографії визначних людей відбувалася в парадигмі «людина – суспільство», а спроб пояснення вчинків цих людей на приватно-особистісному рівні в нашій традиції не було.

З одного боку, у сфері сучасної бібліографістики зібрано масив об'єктивної і науково вивіреної інформації, яку потрібно повідомити: коли і де письменник народився... коли з'явилися його перші твори... що написав... і, насамкінець, коли помер. Знання певного набору фактів уже саме по собі є вартісним для культурної людини. Однак такий тип уроку перетворюється на «сухий» виклад основних біографічних відомостей, бо методам, що стимулюють переживання школярів, не приділяється достатньої уваги. За такого підходу в предметі «українська література» нівелюється мистецьке естетичне начало, а знання учнів не переростають у переконання. Як наслідок, для дітей письменники стають власниками спільної на всіх біографії, у якій контамінуються факти життя митця.

Тут варто згадати Бернарда Шоу, який зауважував, що, по суті, його життя відрізняється від життя інших людей лише на десяту частку відсотка, однак саме в ній – істотна різниця. Завдання учителя на уроці біографії – підкреслити те, чим одна людина відрізняється від іншої – «домінантну» особистості (термін О. Ухтомського).

З другого боку, часто переважає підхід, коли словесник робить настанову про художника слова лише в позитивному світлі: подвижник у літературі, видатна, визнана, велична особистість без жодного огріху. Такий стан справ призвів до значного падіння

інтересу до духовних титанів, а, переставши бути людиною, великі постаті віддаляються і мертвіють.

Безумовно, звертаючись до психолого-педагогічного аспекту вивчення біографії, слід виділяти з життєпису морально-етичні категорії, що є орієнтирами самовиховання. Учитель-майстер пам'ятає, що старшокласники вже мають певну систему світоглядних уявлень. Євген Пасічник радив уникати слів оціночного характеру на шталт «вірний син народу», «великий поет», «геніальний художник», «співець свободи»... *«Вони, безперечно, є засобом характеристики письменника, але від безконечного повторення бліднуть, втрачають свій зміст»* [Пасічник 2000: 384].

Окрім того, особливістю сучасних каналів засобів мас медіа є така форма популяризації інтересу до людей мистецтва, яка вибудована на підвищеній зацікавленості їх особистим життям. Ця інформація, зазвичай, ніяк не пов'язана з поясненням смислу і якості художньої творчості, чим загалом девальвується її цінність і значущість.

Подібно до того, як кожен історик пише власну історію того чи іншого часу, кожен біограф пише свою історію конкретної особистості, проводячи «смыслову лінію» крізь життя письменника. Завдання учителя – уважно відібрати необхідні факти й чітко продумати концепцію, яка ляже в основу розповіді. Звісно, вибудувати таку історію украй важко хоча би тому, що в розпорядженні вчителя мінімум часу – зазвичай не більше одного уроку.

Зрештою, словеснику, який щораз творить свою біографічну версію життя митця, доводиться враховувати безліч факторів: знання матеріалу й уявлення про автора, розуміння того, що таке біографія взагалі, бути свідомим, яка мета такого уроку.

Відомо, що життєпис письменника подається в межах монографічної теми. Програмою передбачено різний ступінь повноти матеріалу: детальний розгляд етапів життєвого й творчого шляху митця; розповідь про майстра слова та короткі відомості про нього; огляд біографії письменника та творчості. У 9–11-х класах

життя й діяльність художника слова розглядається на тлі літературного процесу, увага приділяється не лише біографічним даним, а й світоглядним ідеям, творчому методу і стилю, новаторству, художньому устремлінню певного покоління в літературі.

Звісно, життєве кредо та ідейно-мистецькі переконання поета, прозаїка, драматурга виражені в художніх творах. Цінними джерелами пізнання стають документальні тексти, створені власне митцем, зокрема автобіографія, щоденник, нотатки в записниках, листи.

Жанровою формою мемуаристики є лист, де природно розповідається про події, котрі відбулися в житті автора, країни в цілому. У приватному листуванні письменник експериментує зі словом, почувавши себе незалежним і вільним від усіляких жанрових умовностей, тут виразно, прямо й відкрито виявляється авторська позиція, часто оцінюється політична, економічна, духовна ситуація в країні.

І хоча листи друкуються в зібранні творів класиків літератури, вони поки не стали предметом ретельного дослідження. А між тим, епістолярні матеріали можна залучати для створення відповідного емоційного настрою перед вивченням теми, як «ключ» до аналізу твору, для добору епіграфа до певної проблеми, для формулювання тематики творчих робіт.

У зв'язку з осягненням таких постатей, як Василь Стус, ретельно вибудований урок біографії має особливе значення. Учень повинен знати, наскільки поет «виламувався» з усталених традиційних стереотипів поведінки, щоб, врешті-решт стати *«людиною з біографією»* [Стус 2001: 19–36].

Епіграфом уроку, присвяченого вивченню життєпису Василя Стуса, можуть стати рядки з листа поета до батьків від 12 вересня 1976 року: «Головне – я в дорозі. І – на своїй дорозі. А решта – то не так важливо».

У створенні словесних портретів допоможуть спогади Василя Голобородька, Юрія Покальчука, дослідження Михайлини Коцюбинської, Євгена Сверстюка.

Продуктивне вивчення творчої біографії, а, отже, і мотивів написання віршів слід розпочинати так, щоб підготувати учнів до аналізу лірики митця, про якого Іван Драч висловився: «потужність його віршів помножена на потужність його долі». Концепцію долі поета допоможуть виробити передусім листи до батьків, до сина Дмитра та дружини Валентини Попелюх, до Івана Дзюби.

Його послання до рідних і друзів якнайкраще ілюструють мотиви «дороги долі», «дороги болю», «всесильності часу», «чорної води, що заливає простір» – ті ж, що розгортаються в поетичній спадщині.

Саме епістолярна спадщина відкриває розуміння Стусом опозиційної суті митця в будь-який час і в будь-якій країні. На обговорення можна винести дискусійне питання: «Нонконформізм Василя Стуса в житті та творчості».

Під час уроку можна запропонувати учням розповісти про враження, яке справила на них зовнішність Стуса: «Яким ви уявили поета і що можете сказати про нього, виходячи з прочитаних листів?»

Приклад самоаналізу, відкритий у листах Василя Стуса, спонукає школяра до заглиблення у власний духовний світ, а відтак відкриває шлях до самовиховання й самоосвіти. «Назвіть найбільші здобутки світової літератури та коло письменників, яких він цінує. Чим саме для нього твори є У. Фолкнера, Е. Хемінгуей, А. Камю? За що особливо цінує творчість своїх сучасників? Чим вартісною для нього є книга прози Бориса Пастернака «Воздушные пути»? Які риси характеру В. Стуса мають особливо великий вплив на вас? Чи можна на основі аналізу змісту визначити дату написання Стусом листа до І. Дзюби? Пригадайте історичні факти тієї епохи. Яким постає процес формування автора збірки «Палімпсести» з його листів? Які листи допомогли вам досягнути особливості світобачення і світовідчуття «людини-незгодної»? Які вислови з листів В. Стуса, на вашу думку, найбільш повно розкривають систему поглядів на мистецтво слова, зокрема роль митця в суспі-

лєствї, на принципи виховання окремої особистості? Чи можемо ми на основі почутого підтвердити слова Є. Сверстюка про Стуса: «з його моральним максималїзмом він міг бути тільки собою».

Поштовхом до обміну враженнями стануть завдання: «Проаналїзуйте листи Стуса до сина, визначте життєву позицію поета. Які естетичні ідеали Василя Стуса виявляються через листування в процесі виховання Дмитра? Яким хоче бачити Стус свого сина? Чи хвилює Стуса те, як підліток зрозуміє його життєву позицію? Що поет радить читати та вчити напам'ять? Чому?»

Виховуючи п'ятирічного сина, Стус надавав значення розмовам про добро і зло, прагнув, щоб дитина навчилася бачити різницю між ними. Виховував доброту і чесність, бо вважав, що ці риси є основою подальшого становлення справжньої людини [Стус 2001: 192].

Весь процес виховання здійснюється у зв'язку з традиціями предків, у національному дусі. Формування кращих рис української вдачі, козацької вдачі, лежить в основі формування українця, який буде себе ним почувати, а не вважати. Козацька вдача – це твердість в усьому: у прийнятті рішень, у відстоюванні власних позицій, у прагненні свободи для себе і свого народу, у бою. Козацькі ідеали лягли в основу естетичної концепції людини всіх дисидентів, тому саме таким хоче бачити Стус свого сина.

Виховуючи підлітка, Стус сприяє розвитку інтелектуальних здібностей. Він радить читати праці з філософії, заохочує до вивчення іноземних мов. Особливе місце належить тим листам, де батько формує в сина філологічні здібності: прищеплює любов до рідного слова, формує культуру мовлення, естетичні смаки, розвиває зацікавленість світовою культурою та літературою, вчить читати і розуміти твори. У цьому відчутне найпотаємніше бажання – щоб син продовжив його заняття філологічною наукою, але батько не говорить про це вголос, вітаючи всі захоплення.

У дорослого сина прагне виховати вміння відповідати за свої вчинки, задумуватись над їх позитивними та негативними резуль-

татами, давати оцінку власним діям і вчинкам. І такий аналіз приведе до справедливої самооцінки. У майбутньому це допоможе визначити вартість життя.

Уривки з листів потрібно доносити так, щоб збудити співпереживання до долі Стуса. За допомогою методичного арсеналу уроки можна перетворити на творчу лабораторію, а учнів – на дослідників, яким поет нагадує і розшифровує знівельовані сьогодні поняття «рід», «патріотизм», «подвиг».

З листів бачимо, що джерелами літературно-естетичної концепції Василя Стуса були кращі національні традиції, західноєвропейський модернізм, філософія екзистенціалізму, східна філософія, кращі традиції російської літератури. Ознайомлюючись із європейською літературою і філософією, митець відзначає, що комплекси його душевних почувань і самопочувань у суспільстві співпадають із почуванням європейських митців – Рільке, Гете, Гарсія Лорки, Жана Кокто.

Листи відкривають джерела Стуса-поета та відображають його ставлення до зовнішнього світу, процес поступового відчуження від нього, що відбилось у віршах періоду написання «Палімпсестів».

Епістолярна спадщина відображає феномен «естетики страждання», яка полягає у вивільненні індивідуального болю митця через творчість.

У листах поет розкриває основну константу свого поетичного мислення – процес «розглиблення» теми, занурення в «поетичну штольню», як ґрунт, на якому вірш постає «у бур'яні варіантів».

Цікавим для учнів є завдання уроку розвитку зв'язного мовлення: «Напиши листа поету». Слід зауважити, що лист має бути невеликим за обсягом, настроєвого характеру – лист-враження, лист-роздум, лист-відчуття.

Найавторитетнішим джерелом ідейно-політичних, моральних, естетичних поглядів, де рік за роком показано, як відбувалася світоглядна еволюція людини, є щоденникові записи. Щоденні або ж такі, що не мають певної періодичності, записи автором подій,

учасником і свідком яких він був, – унікальне свідоцтво самовираження й самоаналізу митця. Записи в ньому дають змогу визначити коло питань, які хвилювали письменника в певний період його життя, дізнатися про життєві, творчі задуми та шляхи їх здійснення. Це ключ до пізнання духовного світу автора, оскільки допомагає учням зрозуміти, що хвилювало письменника, які почуття викликали певні соціальні зміни, побачити живу людину, яка мислить та емоційно реагує на світ і своє перебування в ньому. Від мемуарів і автобіографії щоденник відрізняє те, що названі жанри відображають життя з певної часової дистанції і хронологічно послідовно, а щоденник *«слідує за життям по н'ятах, вихоплюючи ті чи інші його події із потоку в момент їх здійснення»* [Затонський 1989: 42].

Щоденник В. Стуса, умовно названий «З таборового зошита», – рідкісний документ, оскільки з табору особливого режиму вірші зовсім не виходили. Митець писав: *«Спроба щоденника в цих умовах – спроба відчайдушна... режим, запропонований у Кучино, сягає поліцейського апогею. Будь-яка апеляція до верховної влади залишається без відповіді, або – найчастіше – загрожує кара. <...> Москва дала тутешній владі всі повноваження, і хто зберігає ілюзію, що якийсь же закон має регулювати наші стосунки з адміністрацією – дуже помиляється. Закон повного беззаконня – ось єдиний регулятор наших т. зв. взаємин. Ніде в таборі не боронили роздягатися до пояса під час прогулянки, – тут боронять і карають, коли хто хоче впіймати кришечку сонця. Обижуки провадяться надзвичайно свавільно: все, що хочуть, відбирають, навіть без акту і без повідомлення. Ми втратили всяке право належати собі, не кажучи про те, щоб мати свої книги, зошити, записи. Кажуть, коли Господь хоче когось покарати, він відбирає розум. Так довго тривати не може – такий тиск можливий перед загибеллю. Не знаю, коли прийде загибель для них, але я особисто чуюся смертником»* [Стус 1992: 262].

Таке «наближення» до автора сприяє кращому відчуттю й розумінню учнем його переживань. Читач розуміє, як, порушуючи усталений спосіб стосунків «особистість – держава», він тим самим

творив своє – Стусівське – право творити. З такої біографії митець постає живою людиною, а не навічно забальзамованим праведником.

Звісно, мемуари самі по собі не становлять біографії, але априорі є джерелом для створення життєпису людини. Слід пам'ятати, що простий виклад фактів ще не є біографія, а механічне складання документів не дає в сумі історичну правду. Тим паче, інколи документи, яким ми звикли довіряти, суперечать один одному, бо можуть відзначатися суб'єктивністю в оцінці тих чи інших явищ, зумовленою поглядами, рисами характеру мемуариста, неточністю деяких фактів, як наслідком розриву в часі між подіями та спогадами про них. Завдання вчителя – бути певним у їх достовірності.

Отже, урок-біографія може стати одним із захопливих прийомів навчання у школі – якщо стане захопливою історією конкретної людини, у якій факти вибудовуються в сюжет, не менш захопливий, ніж у романі. Заповнюючи образ митця, слід дати можливість уявити особливості його долі, дізнатися про взаємини з людьми, зрозуміти болі й радощі письменника, захопитися сильними рисами непересічної постаті, а шукаючи істину – думати.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Галич 1999 – Галич О. Письменницькі мемуари в школі / О. Галич. – Луганськ : Знання, 1999. – 146 с.
- Галич 2001 – Галич О. А. Українська документалістика на зламі тисячоліть : специфіка, генеза, перспективи / О. Галич. – Луганськ : Знання, 2001. – 246 с.
- Галич 2005 – Галич О. Мемуари на уроках української літератури в школі // Українська література в загальноосвітній школі / О. Галич. – 2005. – № 1. – С. 4–7.
- Затонський 1989 – Затонський Д. В. Зчеплення жанрів (місце автобіографії, мемуарів, щоденника в становленні й житті сучасного жанру) / Д. В. Затонський. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 42.
- Пасічник 2000 – Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / Є. А. Пасічник. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.
- Стус 2001 – Стус В. Листи до сина / В. Стус. – Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2001. – 192 с.
- Стус 2001 – Стус Д. Василь Стус – відкрита книга біографії // Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції «Василь Стус в контексті європейської літератури» / Д. Стус. – Донецьк, 2001. – С. 19–36.
- Стус 1992 – Стус В. Вікна в поза простір : Вірші, статті, листи, щоденникові записи / В. Стус. – К. : Веселка, 1992. – 262 с.